

Ára: 4 Ft.

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai

Szerkeszti: Dankó Imre

24.

Ifj. Bartók Béla

**Bartók Béla
Békés megyei kapcsolatai**

Vargyas Lajos

**Az Alföld és Bartók
békési gyűjtése
a folklórkutatásban**

Gyula, 1961

Ifj. Bartók Béla
Bartók Béla
Békés megyei kapcsolatai

Vargyas Lajos
Az Alföld és Bartók
békési gyűjtése
a folklórkutatásban

II.

Vargyas Lajos

AZ ALFÖLD ÉS BARTÓK BÉKÉSI GYŰJTÉSE A FOLKLÓRKUTATÁSBAN

Midőn Bartók 1906-ban megkezdte népdalgyűjtését, a magyar népköltészeti gyűjtés már hetvenöt éves múltra tekintett vissza. 1830-ban hirdetett pályázatot az Akadémia népdalgyűjtésre, s egy év alatt tekintélyes anyagot küldtek is be az ország különböző területeiről, amelyben sok dal dallamával együtt volt följegyezve. Az egybegyűlt anyag ugyan nem került kiadásra, sőt a kotta-anyag el is veszett a későbbi hányódás folyamán, de a szövegek később Erdélyi János „Népdalok és mondák” kötetében napvilágot láttak újabb gyűjtéssel kiegészítve. A Kisfaludy-Társaság népköltési sorozata, Kálmány kötetei, a Nyelvőr majd az Ethnographia évfolyamai folytatták a megkezdett munkát egyre tudományosabb szempontok szerint.

Ez azonban még mindig csak a szöveg megörökítését biztosította. A népzeneé csak később kezdődött, és kevesebb valódi néphagyományt tárt fel. Szini 1865-ben kiadott füzetei az elsők, ahol már nagyobb százalékban találunk népdalnak nevezhető dalokat is, méginkább, de még mindig nem kielégítő mértékben Bartalus hét kötetében. Csak Vikárnak, a század végén meginduló fonográf-gyűjtése jut el a leggazdagabb néprajzi anyag felfedezéséig, azonban ez is holt tőke maradt mindaddig, amíg zenész-gyűjtők nem keltették életre lejegyzésükkel és zenei szakértelmükkel.

Nem mondhatjuk tehát, hogy Bartók előtt már kialakult volna a népdalgyűjtés, különösen a népzene kutatás tudományos módszere, hiszen az utóbbihoz a zenetudományban jártas szakember tudományos szemlélete is szükséges, ami Bartók és Kodály előtt nem volt meg a gyűjtőknek. Mégis kialakultak bizonyos tapasztalatok, amelyek már irányt szabtak a további gyűjtőmunkának, s előre befolyásolták a kutatókat, hogy mit és hol keressenek.

Igy különösen fejlett volt már előttük a ballada kutatása. A régi gyűjtők erre a nevezetes műfajra fordították a legnagyobb figyelmet, s elmondhatjuk, hogy Bartók fellépése idején szinte már minden balladánkat ismertük, s a balladakincs jelentős része már egybe is gyűlt a kéziratoss és nyomtatott gyűjteményekben. Gondoljunk Kriza, Kálmány Lajos a Kisfaludy Társaság Népköltési Gyűjteménye I., III., VI., VII. kötete, a Nyelvőr ballada-anyagára. Nem kevesebb érdeklődést váltott ki a regölés, a Szent Iván-napi tűzgyűjtés és hasonló énekes szokások anyaga; ezt is alapos gyűjtéssel hordták össze. Példaszerű ebben a tekintetben a regósénekek gyűjteménye (MNGY IV) és a hozzá kapcsolódó magyarányú feldolgozás (u. o. V. kötet Sebestyén Gyulától).

Ezeknek az előzményeknek alapján már bizonyos elméletek is születtek, amelyek befolyással voltak magára a gyűjtésre is. Ilyen volt például az, ami a ballada elterjedésére vonatkozott. Minthogy a legtöbb és legszebb balladák Erdély földjéről kerültek elő, ismeretes volt továbbá a skót balladák nagyszerű anyaga, valamint az északi, skandináv balladák zord szépsége, kész volt tehát a magyarázat: a ballada a hegyvidék terméke, s a ködös, zord, északi tájakon honos, míg a déli, sík vidéken a derűsebb románc virul. Itt ugyan kis hiba csúszott bele a helyzetképbe, mert a skandináv balladák igazi hazája a lapos, alföldi jellegű Dánia, a hegyvidéki norvégek, svédek tőlük kapták másodlagosan, ez azonban akkor még nem is volt általánosan tudott dolog, másrészt mitsem befolyásolta volna az emberek átlag-elképzeléseit, amelyben a skandináv-népek említése szorosan összekapcsolódott a norvég szikla-fjordok világával. Ezek szerint az Alföldön nem is igen lehet keresni balladát, s kezdetben valóban csak kevés került onnan elő, az is inkább újabb típus, betyártörténet s néhány kevésbé tragikus hangú, kevésbé megrendítő szöveg.

Hiába tiltakozott ez ellen a felfogás ellen a neves alföldi gyűjtő, Kálmány Lajos, Szeged és vidéke fáradhatatlan kutatója, hiába találta meg szerencsés közzel egyre másra az újabb és újabb balladát — a legtöbbet, amit valaki is gyűjtött „magyarországi” területen —, nagyban-egészben megmaradt a közvélemény abban a hiszemben, hogy a ballada igazi hazája is igazi lelőhelye a Székelyföld, s Kálmány eredményeiben inkább értékelték a kitűnő és lelkes gyűjtő munkáját, semmint a terület gazdagságát. Annál is inkább, mivel még ennek a kitűnő gyűjtőnek is csak aránylag kevés balladát sikerült felmutatnia, az is kevésbé „mutató” az erdélyiekhez képest, egy egész sor székely ballada pedig továbbra is párja nélkül maradt magyarországi tájakon.

A regősénekekben valami hasonló tanulság jelentkezett ismét az Alföld rovására. Ennek az énekes szokásnak igazi hazája ugyan nem Erdély, hanem a délnyugati Dunántúl, s a székelyek közt csak egy-két község őrzi maradványait, de így is a két szélső, hegy- és dombvidéki magyar népcsoportnál található, közepén, az Alföldön még nyoma sem. S megszülettek a magyarázatok a dunántúli székelység és az erdélyi székelyek kora-Árpádkori közös hagyományáról, vagy a „székely-magyar egység” idejéből való hagyományokról. Ez természetesen újból csak arra ösztönözte a kutatókat, hogy ezeket a területeket kutassák más szempontból is, hátha más jelenségekben is juthatnak majd hasonló eredményekre, és még jobban megvilágosodnak az ilyenfajta összefüggések. Amellett ezek a területek kínálták is a gazdagabb aratást sokrétű, régies hagyományokkal.

Csatlakozott ezekhez a tapasztalatokhoz a Felvidék is, különösen, mikor a nyugati palócság hagyományait felfedezték. A Zoborvidék szentiváni szokása hamar magára vonta a kutatók figyelmét, s az ott talált egyéb, gazdag énekes szokásanyag, középkorias énekkincs

egy újabb „ősi” terület képét rajzolta ki a kutatók szeme előtt. Nem csodálhatjuk hát, hogy a szentiváni ének első jelentkezése után már Vikár Béla is siet Nyitra megye magyar falvaiba, az ő példájára nyomán pedig Kodály is ott kezdi gyűjtését, majd nagy elhatározással elindul végigjárni a magyar nyelvhatárt, mint a legarhaikusabb területet (de csak a magyar—szlovák határ egy részéig jut el, Rozsnyóig, azután Erdélyben és Bukovinában folytatja a nemzetiségek közé ékelt magyar szigetek felkutatását). Mikor azután Bartók Csík megyei gyűjtése felfedezte a magyar népdal ötfokú rétegét — aminek legtisztább és legsűrűbb példáit ott lehetett először találni —, akkor az újonnan induló, korszerű népzene gyűjtés is a székelységet és Erdélyt tekinti az ősi magyar hagyomány letéteményesének, és fő feladatának tartja ennek teljes gazdagságát minél hamarabb feltárni. Ugyanezt a tanulságot nyújtotta a régi díszítésmód is, mert gazdagon áradó melizmákat már többnyire csak itt lehetett hallani, kis részben még Déldunántúl és a palóc vidékeken, de szinte már egyáltalán nem az egész Alföldön. A népzene tanúsága is azt mutatta, hogy aki a legősibb és legértékesebb zenét akarja hallani, annak a nyugati, északi és keleti szélekre kell mennie, mert a közbülső nagy terület, az ország és a magyarság szíve, az Alföld alig jön számításba a legértékesebb hagyomány tekintetében.

Mi volt hát az Alföldön ebben az időben? Nem lett volna éppen az alföldi parasztságnak sajátos zenei hagyománya éppen az ország szíve lett volna üres folt a zenetudomány számára? Természetesen nem, s nagy szerencse, hogy Bartókot nem befolyásolta a korábbi elfogultság, sem saját népzene gyűjtői tapasztalata, s jellemző energiájával alapos gyűjtést végzett több alföldi helységben. Itt élt és virult akkor már szinte kizárólagosan az az új stílus, ami ma már minden magyar terület legfőbb zenéje, s ami mellett ma már szinte csak ritka kivétellel találunk más, régebbi népdalfajtákat. Akkor, Vikár (1892), Kodály (1905) és Bartók (1906) indulása idején csak az Alföldön és a vele szorosan összefüggő dunántúli és északi területeken volt olyan kizárólagos, mint ma az egész országban. Minthogy „divat” volt, mint minden stílus a kialakulás, a virágzás idején, egyes felkapott darabjai gyorsan elterjedtek mindenfelé, ahová csak elért ennek a divatnak hatása; tehát mindenütt nagyjából ugyanazokat a dalokat lehetett találni. Ugyanolyan jelenség ez, mint mikor a női viseletben akár ma is egy bizonyos szabás, szín, anyag egy időpontban mindenütt látható. Ugyanígy volt az új dallamokkal: amit egy faluban feljegyeztek, nagyjából az egész országot képviselte, legalábbis a divat által meghódított országrészeket; nagyjából ugyanazt lehetett más faluban is megtalálni. Vagyis az Alföld zenei anyagát néhány pont alapos felgyűjtésével nagyrészt ki lehetett meríteni. A gyűjtés itt kevés ismeretlennel, „még nem hallottal” kecsgettetett, és még kevesebb nem hallott régi, értékes dalokkal. Ez volt az oka, hogy az Alföldet egyre kevesebb gyűjtő kereste fel. Vikárnak Csongrád és Békés megyében volt még viszonylag jobb gyűjtése, de az alábbi összehasonlításból látni fogjuk, hogy ő is elég

hamar felhagyott egy-egy alföldi helység vizsgálatával, ezt mutatja legalább is, hogy lényegesen kevesebbet vett fel ugyanazokon a területeken, mint Bartók. Kodálynak igen alapos kutatása van Nagyszalontáról, ahol a megelőző gyűjtés után, amit Szendrey Zsigmond szervezett gimnazista diákjaival, két hétig alaposan felkutatott mindent. Ettől eltekintve csak szórványosan gyűjtött alföldi falvakban. Ezen kívül csak Bartók alföldi gyűjtéseire támaszkodhatunk, aki több ponton, elsősorban Gyulán és környékén végzett alapos gyűjtést, ahol népdalgyűjtő munkáját elkezdte. Így a *ma* zenéjének ismerete, az új népi ízlést tükröző stílus legtöbb dallamának feljegyzése jórészt Bartók Béla érdeme.

Nézzük meg, mit jelent ez számokban, nevezetesebb alföldi gyűjtőpontjainak adatai alapján. (Az adatokat könyve végén levő összeállításából vesszük.) A felsorolásban Bartók jelzése szerint A-val jelöljük a régi stílust, B-vel az újat és C-vel azokat a dalokat, amelyek egyik stílusba sem tartoznak, illetve különféle stílusokat képviselnek. Az „egyéb” jelzés pedig olyan dallamokra vonatkozik, amelyek nem tartoznak bele a szorosan vett népi dallamok fajtáiba, illetve a fentebbi kategóriákba: nagyrészt hangszeres dallamok (pl. duda-közjátékok, hegedűn előadott táncdarabok, továbbá betlehemes és hasonló énekek, egyházi népénekek, s végül műdal-eredetű dalok is, amelyek a nép közt jobban elterjedtek.)

Falu	Összesen	A	B	C	Egyéb
Vésztő	138	7	80	48	3
Doboz	164	15	64	82	3
Gyula, Bartók gy.	129	9	66	52	2
Gyula, Kodály gy.	18	2	1	14	1
Gyula együtt	147	11	67	66	3
Újszász	155	5	76	57	17
Tura	151	23	57	66	5

Megjegyzendő, hogy Tura már tulajdonképpen a polócokhoz számít az Alföld szélén. palócos viselettel, nyelvjárással.

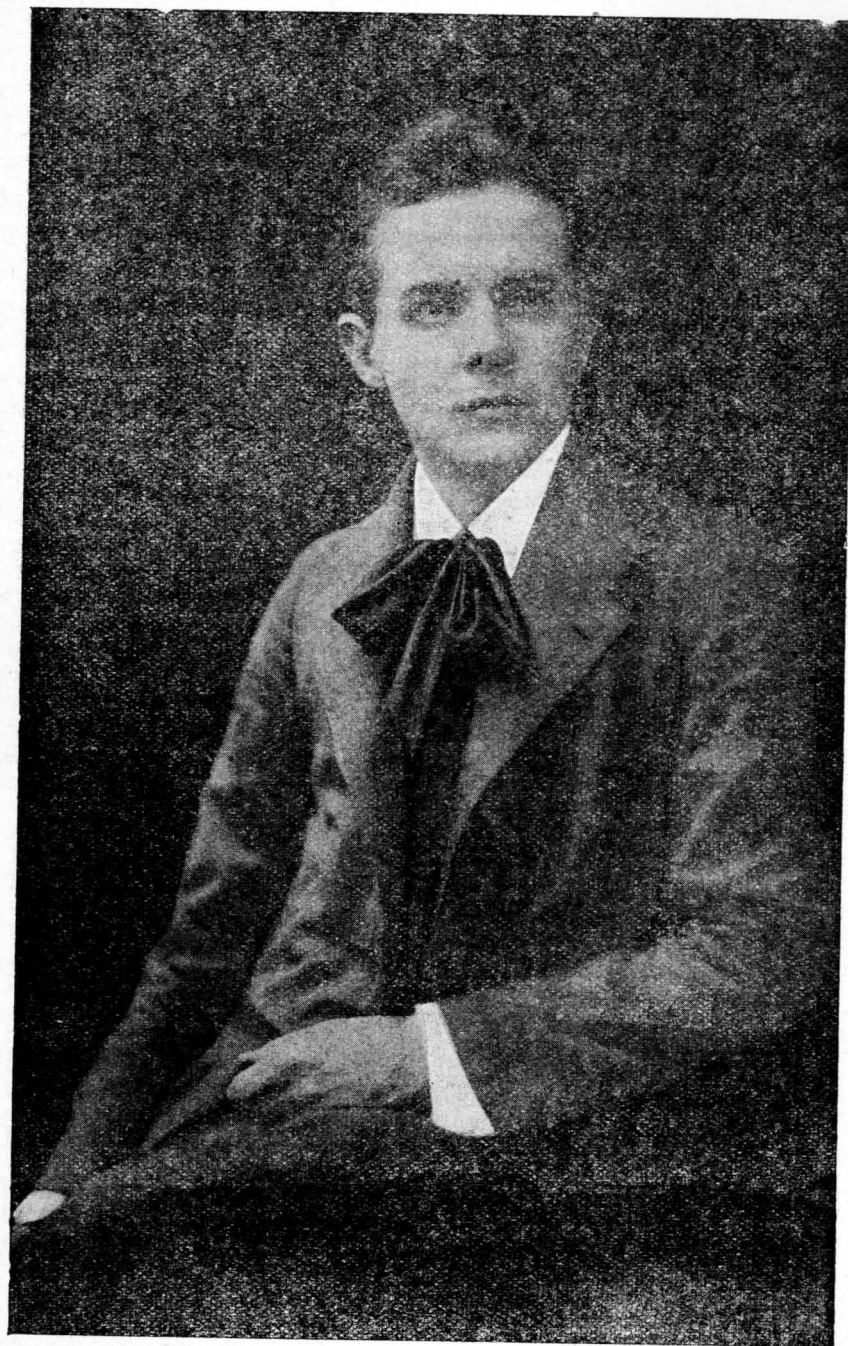
Vikár a Csongrád megyei Szegváron gyűjtött aránylag legtöbbet, ennek adatai a következők:

Szegvár	39	4	11	23	1
Nagyszalonta (Kodály)	247	6	104	123	14

Láthatjuk a különbséget Bartók alapos gyűjtéseihez képest. De ne csak a gyűjtők különbségeit lássuk, hanem a területekét is. Tegyük melléjük az egyéb területek legnagyobb gyűjtési eredményeit is.

Falu	Összesen	A	B	C	Egyéb
Felsőireg (Tolna) Bartók	307	34	123	139	11
Ghymes (Nyitra) Kodály	139	13	35	86	5
Mohi (Bars) Kodály	130	10	16	90	14

Ez a három hely éri el vagy múlja felül a leggazdagabb alföldi lelőhelyek termését. A többi mind alatta marad összes dallamszámában a fenti alföldi, különösen Békés megyei adatoknak. Meg kell

Bartók 1906-ban, gyulai és Békés megyei gyűjtése idején

jegyeznünk, hogy Felsőiregen két hétig tartó gyűjtésből származik a kiemelkedően magas szám. Egyúttal itt olyan területről van szó, amit az „Alfölddel szorosan összefüggő dunántúli” megjelölésbe beleértettünk, ahol hasonló jelenségek figyelhetők meg, mint magán az Alföldön. A leggazdagabb erdélyi és Nyitra megyei falvakban is kevesebb dallamot produkált a gyűjtés, mint az Alföldön. Vagyis az alföldi falvakban nagyobb a dallambőség, mint másutt. Nyilvánvaló, hogy ezt az eredményt nagyrészt az új stílus dallam-arádata okozza. Világos, hogy az új „divat” egy-egy ponton felhalmozódó darabjai jelentősen megduzzasztják a dallamkészletet. Hogy ez túlnyomóan az új stílus következménye, s hogy az arhaikus területeken nemcsak az új daloknak ez a kiugró nagy száma hiányzik, hanem még a régi stílus darabjaival szemben is alulmaradnak, azt bizonyítsa a legjobban felgyűjtött Csík megyei falu példája, Gyergyóalfalué, ahonnan Kodály és Molnár Antal külön-külön jelentős mennyiséget hordott össze.

Falu	Összes	A	B	C	Egyéb
Gyergyóalfalu	131	26	24	41	39
					főleg hegedűdarab

Ugyanekkor tekintetbe kell vennünk, hogy Csík megye és Nyitra megye messze kiemelkedik a többi fölé az ott gyűjtött dalok számával, mert a legtöbb helységét alaposan felgyűjtötték. Persze, azt is szem előtt kell tartani, hogy ezekben a régies falvakban különösen a régi dalanyag érdekelte a gyűjtőket, s a korábban feljegyzett dalokat, különösen az új stílusúakat csak ritkábban vették fel. S azt is, hogy a békési falvak voltak Bartók első lelőhelyei, ahol még mindent fölirt, később pedig éppen az általánosan ismert újabb dalokat már nem. Mégis, nagyban-egészben a fenti különbségek valószínűsítő különbségeknél is felelnek meg.

Az a nagy dallambőség, amivel az Alföld kiemelkedik a többi terület fölé, kétségtelenül a fejlettség jele. A civilizációs-kulturális fejlődés ugyanis mind nagyobb és nagyobb dallamanyag ismeretét jelenti, tehát a fejlettebb vidékek a hátramaradottabbakkal szemben zenei anyaguk mennyiségével is kitűnnek. Például a legrégebbi máramarosi-ugocsi románokról jelenti Bartók, hogy énekelt dallam egy-egy faluban tulajdonképpen csak egy van, az úgynevezett hora lunga (hosszú ének), ami a mi siratónkhoz hasonlóan csak körvonalalaiban megadott dallam, amit mindenki rögtönözve variál; s erre az egyetlen, rögtönzött dallamra énekelnek ott minden lírai és epikus szöveget. Ezen felül van néhány hangszeres táncdallam, pár ütemnyi motívumok ismételtetése. Ez minden zene, amit egy ilyen faluban találhatunk. Ha most ettől az állapottól a fenti állapotokig tartó fejlődést próbáljuk magunk elé képzelni, akkor lesz fogalmunk arról a hosszú útról, amit az alföldi falvak megtettek, amíg viszonylag hatalmas dallamismeretükig eljutottak. Pedig ezek a számok még nem is adnak teljes képet a valóságról. Hiszen falvaink népe már Bartók idejében sem csak népdalt tudott és da-

lolt, hanem talán még nagyobb tömegben műdalt is — magyar nótát, csárdást, hallgatót — sőt egyéb műzenei eredetű dallamokat is. S hol van még az egyházi népének óriási anyaga! Mindezt tekintetbe kell venni, ha meg akarjuk ítélni, mennyi dallam él az emberek emlékezetében egy-egy faluban, hasonló fejlődési fokon. A magam faji tapasztalata — három hónapi gyűjtés alapján — az, hogy kb. 1200 dallamból álló énekkincsrel kell számolnunk egyetlen 400 lelket számláló községben. A hasonló részletes, minden népi és nem-népi műfajra kiterjedő gyűjtés románok közt — Brailoiu nemrég megjelent fogarasi falumonográfiája szerint — kb. 150 dallamra rúg egy átlagos fejlettségű, erdélyi román faluban. A társadalmi fejlődéssel, a műveltség komplikálódásával, különböző időből származó zenei stílusrétegek egymásra torlódásával, egymás mellett való őrzésével áll elő az a nagy dallamkészlet, amit az alföldi falvak fenti számai mutatnak.

Ez tehát egyfelől Bartók munkájának azon belül békési gyűjtésének eredménye: látjuk belőle a „mai” helyzetet, le tudjuk mérni vele a fejlődés élén járó alföldi magyarság műveltségi helyzetét. Van azonban más jelentősége is az alföldi anyagnak még a régi viszonyok megítélése szempontjából is. Újabban egyre szaporodnak az olyan eredmények, amelyek az alföldi, régi hagyomány vezető szerepét igazolják a peremvidékekkel szemben.

Ilyen eredmények a népzene kutatásban is jelentkeztek. Bartók annak idején, mikor első rendszerezését készítette könyvében, leírja a magyar népzene dialektusait. Egyik megkülönböztető sajátjának tartja a dallamok főzárlatának különbségeit. Minden négysoros dal ugyanis két fő részre tagolódik, mely egymást mintegy kiegészíti: az első két sorra — ennek végén levő zárlatot nevezzük főzárlatnak, mivel két egymásnak szinte felelgető részre osztja a dallamot — s a harmadik-negyedik sorra, végén a dallamot befejező végső záróhanggal. A főzárlat az egyes területeken különbségeket mutat, a Dunántúl igen gyakori, hogy már itt, a dallam közepén lehanyatlak a dallamvonal az alaphangra, s ezzel előlegezi a végső záróhangot (a g-t). Erdélyben a moll-tercen (b-n) állnak meg leggyakrabban a dalok a második sorvégen, az Alföldön pedig leggyakoribb az ötödik fok ezen a helyen (vagyis d a g-re transzponált lejegyzésben). Bartók a maga empirikus-objektív gondolkodásának megfelelően mindenütt statisztikát készít, megállapítja, a típusok számszerű arányait, s annak megfelelően dönt az elsőbbség kérdésében. Minthogy sokkal több régi dallamban található b (vagyis 3. fok) a főzárlatban, mint d (vagyis 5. fok), kimondja, hogy az első az általános, az az eredeti, s nyilván később csúszott fel az Alföldön az ötödik fokra, tehát későbbi változás állt be a dallamvonalban a Dunántúl pedig le az első fokra. Igen ám, de nem számolt avval, hogy ezt az arányt azért kapta, mert lényegesen több erdélyi régi dal gyűlt össze, mint alföldi; számszerű alapon tehát csakis az erdélyi sajátosság javára dőlhet el a kérdés, még ha történetesen nem is volna eredeti. Ez azután be is igazolódott. Amint alaposabban megismertük a kvintváltó dallam-

felépítési szerepét, kiderült, hogy az ötödik fokon megálló első rész lehet csak az eredeti forma. Bebizonyosodott ugyanis, hogy dalaink egy részében jelentkező kvintváltás ősi sajátosság, egyezik a volgai népek és a távolabbi török-tatár népek hasonló dallamrendszerével: a dallam első fele ezekben egy kvinttel — öt hanggal — mélyebben megismétlődik, s ebből áll elő a dallam második fele. Ebben a rendszerben nem is lehet másképp, minthogy az első rész ötödik fokon álljon meg, minthogy az utolsó résznél öt hanggal följebb van; az alaphangon (1. fok) levő záróhangnál tehát öt hanggal feljebb kell lenni az első rész végződésének, a főzárlatnak, vagyis a d-n. Bartók könyve írásakor még csak lábjegyzetben említi, mint merész föltevést. Azóta megismertük a cseremiszek és más keleti népek dalait, ahol ez a rendszer teljes tisztaságában és nagy tömegben tanulmányozható, (míg nálunk már többnyire csak egyes hangok őrzik nyomait az ilyen dalokban), megállapíthattuk, hogy a mi dalainkban tapasztalható jelenség részleteiben is egyezik a keleti sajátossággal, azon felül egyes dalaink kétségtelenül változatai cseremiszi és más keleti daloknak. A kvintváltó típus tehát népzenénk egyik legrégebb — honfoglalás előtti — rétege. Ezek szerint nem a b-n megálló dalok őrzik a legrégebb sajátosságot; hanem az ötödik fokon, a d-n megálló; nem a nagyszámú erdélyi dalok, hanem a kisebb számban fennmaradt alföldiek, s a változás Erdélyben és Dunántúl történt. Ezt sokszor maguk a dalok is világosan elárulják, amikor a dallam határozott kvintmegfelelésben mozog a két felében, egyedül a főzárlatban tűnik el ez a megfelelés éppen azért, hogy a záróhang nem megy a szabályos ötödik fokra, hanem le az elsőre (többnyire a Dunántúl délnyugati részén, Somogyban, Zalában), vagy le a harmadikra, b-re (többnyire Erdélyben). Példákat láthat erre az érdeklődő Példatáram 2., 3., (11—13.), 16., 17., 20. (erdélyi b főzárlat) és 4., 21., 38. (dunántúli g főzárlat) számaiban.

Az összehasonlító kutatás eredményei másutt is nyújtanak hasonló fogódzókat az elsőbbség megállapítására. Népzenénk egyik legrégebbi típusa például a *sírató*. Ma már nagyon ritka, s csak a legrégebbi területeken hallható: Déldunántúl egyes falvaiban, nyugati palócok közt, Erdélyben és Moldvában. Újabbán az Alföld északkeleti részén — a Palócföld és Erdély között — a Nyírségben és Szatmár megyében is előkerült, de az Alföld középső, legfejlettebb részein már emléke sem maradt fenn. Egyetlen feljegyzése van a régi alföldi síratónak, amit kezdetleges, hibás kottairása miatt nem vett komolyan számba senki: Kiss Lajos (a néprajzos, a „Sze-gény ember élete” szerzője) adta ki a régi hódmezővásárhelyi dalokat, köztük a síratót is, ahogy ő tudta még gyermekkorából, s ahogy éneklése nyomán utólag lejegyezték.

Időközben síratóinkat összehasonlították a legközelebbi nyelvrokonok, a vogulok-osztyákok dallamaival, s kiderült, hogy kapcsolat van köztük, különösen a kisebb hangterjedelmű sírató és az obi ugor dallamok egy bizonyos fajtája között. Ezek ugyanis két sorból

állanak, amelyek felváltva a második és az első fokon állnak meg, szabálytalan sorrendben, kötött forma nélkül. Az egész oktávot bejáró, nagyobb sírató pedig ahhoz a vogul-osztyák énektípushoz hasonlítható, ahol ez a dalfajta kvarttal mélyebben is megismétlődik, tehát a rögtönzött sorok váltakozva hol az ötödik, hol a negyedik, második és első fokon tartanak megnyugvást — kapnak „zárlatot”. Pontosan ilyen felépítésű síratónk azonban nem volt, mert nálunk a harmadik zárlat — a második fokon — már egy síratódallamban sem található, hanem helyette a moll tercen — b-n — keresztül mindjárt az első fokra hanyatlott le a dallamvonal. Egyes-egyedül a Kiss Lajos-féle, hódmezővásárhelyi síratóban találunk pontosan 5., 4., 2., és 1. fokú zárlatokat — mint az obi ugoroknál. Már pedig az aztán teljesen ki van zárva, hogy Kiss Lajos valamit is tudott volna arról, hogy mi ennek a hangnak a jelentősége, hiszen fogalma se lehetett vogul párhuzamról, de még a kadenciák kvart-megfeleléseiről sem. Hiba itt-ott lehet lejegyzéseiben, inkább ritmusában, de az egészen bizonyos, hogy tudni kitűnően tudta a dallamokat, mert gyermekkorában sokaktól hallotta, s maga is énekelte, s többszörös tévedés főhangokban nem valószínű, mivel a dallam egésze igen szabályos, ismert forma. Tehát megint csak azzal a ténnyel kell számolnunk, hogy egy egészen arhaikus sajátosságot, ami a dallamfelépítés logikája szerint is eredetinek bizonyul, az Alföld, a nyelvterület közepe őrzött meg egyedül, éppen az a terület, ahol már szinte teljesen eltűnt maga a jelenség, a síratóénekek fejlett formája, s csak egy véletlenül fennmaradt emléke tanúskodik róla, milyen is volt valaha a magyarság zömének hagyományában. S újból megbizonyosodunk arról, hogy a hátramaradottabb területeken fennmaradó, gazdagabb hagyomány már bizonyos fokig elváltozott, nem eredeti formákat őriz, míg a központban volt általános az eredeti alak, de ott hamarabb eltűnt az idők folyamán.

Vagyis azzal kezdtünk számolni, hogy a jelenségek az Alföldön, az ország szívében voltak meg mindig előbb, ott alakultak ki *eredeti* formájukban, onnan terjedtek tovább több-kevesebb módosulással a szélekre, s csak az idők folyamán tűntek el az ország közepéről a további fejlődés következtében. Tehát hiába őrizi ma Erdély vagy a Dunántúl nagyobb mértékben a régi dalokat, az *eredeti formákat* az Alföldön kell keresni, s ott kell egykori *eredeti területüket* is. Ezt egy sor egyéb tapasztalat is megerősítette.

Egyre jobban megismerjük az Alföld északkeleti csücskének, a magyar nyelvterület egy aránylag félreeső zugának régies folklórját. Szabolcs-Szatmár megye ma már úgy áll előttünk zenéje, tánca, mesekincse alapján, mint Magyarország legarhaikusabb területe. S mit tapasztalunk ezen a területen? Mindazok a dallamok, régies dalszövegek, a férfi egyes-táncnak formái, amit eddig erdélyi sajátosnak ismertünk, és sehol másutt már nem találkoztunk velük, azt illetve abból igen sokat itt még megtalálhatunk, mint ami javában virágzik, vagy fel-felbukkan mint szórványos régiség: „Amerre én járok, még a fák is sírnak” mint közismert táncdal, régies dallam-

típusok, az erdélyies díszítésmódnak még többször felbukkanó maradványa, elég sokrétű hangszeres tánczene és hasonló. Kezdjük világosan látni, hogy amit Erdély máig megőrzött, az az Alföldről fokozatosan kelet felé visszahúzódó, régi, közmagyar sajátság.

De tovább is mehetünk. Nemcsak kelet felé lehet megállapítani az Alföld kölcsönadó jellegét, hanem észak és nyugat felé éppen úgy. Egy sereg pásztornóta él palócoknál, az Alföldre nyíló északi völgyek falvaiban, valamint a Duna mentén kétoldalt fel egészen Pozsonyig. Ezeknek szövegei legtöbbször elárulják származásukat, mert Alföldről, Hortobágyról szólnak, amellet mind dallamaikról, mind szövegeikről ki tudjuk mutatni, hogy az alföldi pásztorság legkedveltebb dalai. Ezek mellett más, nem pásztori jellegű régi dalokban is megállapíthatjuk ugyanezt a területi kapcsolatot. A ritkábban feljegyzett, de nagyobb területen szétszórva megtalálható alföldi típusoknak egy ilyen „Alföldre nyíló”, összefüggő területen tapasztalható következetes jelentkezése kétségtelenül mutatja a terjedés irányát a nyelvterület szívéből a szélek felé.

Hasonló jelenségeket találunk a balladában is, csak ott még biztosabban megállapítható, hogy az Alföld a kiindulópont s az eredeti sajátságok őrzője. Különösen Kálmány szegedvidéki gyűjtésének egyes darabjai adnak értékes támpontot kezünkbe, ha az összehasonlító vizsgálatok fényénél vesszük szemügyre balladáinkat.

Szegedről került elő több olyan szöveg is, amely sehol másutt nem ismeretes a magyarság körében: a Komáromi szép lány vagy a Gyönyörű Bán Kata. Ezekről azt hittük, hogy töredékes vagy keveredett formák, amelyek éppen az alföldi hagyomány nagyobb pusztulása folyamán jöttek létre, s nem irányadók a típusvizsgálatokban. Különösen a Gyönyörű Bán Katáról hihettük mindezt, amelyben valóban két ismert balladának elemei fordulnak elő keveredetten: a Molnár Anna és a gyermekeit elhagyó Budai Ilona részletei, egyéb, már teljesen mesés elemek kíséretében. Emellett az „egy adat nem adat” elve is igen erősen esett latba ezekkel a szövegekkel szemben; mit csináljunk ilyen magukban álló, töredezett, s nem minden részletükben világos formákkal?

Mikor azután kiderült, hogy a Komáromi szép lány története francia-breton ballada-mesét és részleteket tartalmaz, s hogy a magyar szöveg részletei megtalálhatók szomszédainknál, s ugyanígy a Gyönyörű Bán Kata fogalmazásának részletei és meséjének lényege is, akkor beláttuk, hogy ezúttal sem romlással van dolgunk, hanem utolsó pillanatig őrzött eredeti sajátsággal, nem a kiveszés folyamataiban alakult, egyszeri furcsasággal, hanem valaha az egész nyelvterületen elterjedt, régi hagyománnyal, amit egyedül itt tartott fenn a népi emlékezet.

Még világosabb ez a Három árva példáján. Ez a balladánk el van terjedve a magyarság egész területén, a Dunántúl legnyugatibb sarkától Moldváig. De nem mindenütt egyenlően teljes, nincsenek mindenütt meg minden egyes motívumai. Minthogy többnyire a magyarországi változatok a töredékesek és az erdélyiek a teljesebbek

— mint például a Molnár Annában — azt várnánk, hogy itt is a magyarországiak lesznek a másodlagosak, s az erdélyi—moldvai—bukovinai magyarság őrzi az eredeti formát. Azonban nem így van, s ez ismét az összehasonlító kutatás révén derült ki, a francia-vallon balladák példáján. Balladánk ugyanis azokkal egyezik egész menetében és szövegrészleteiben, tehát nem kétséges, hogy az benne az eredeti, ami jobban hasonlít a francia történetre. Márpedig van annak egy részlete, ami csak a szegedvidéki, Kálmány-gyűjtött változatokban található: hogy az anya valóban kijön a sír szélére, gondozza árváit, s tanácsolja nekik: ha mostohájuk kérdi, ki tette mindezt, velük, fogják rá a szomszédasszonyra. Ez a jelenet mintegy száz változat közül csak öt szegedkörnyéki szövegben maradt fenn. Sőt, ezek közül is csak egyetlenegy tartotta fenn a francia-vallon szövegeknek azt az elemét, hogy az anya csak bizonyos időre kap engedélyt az égi lénytől (Istentől, Szent Miklóstól, Szűz Máriától), hogy visszatérjen a földre gondozni gyermekeit: nálunk, az egyetlen szöveg arról tud, hogy háromszori találkozás után így szól hozzájuk: most már ne jöjjetek többé, mert Mária csak három napra engedte meg, hogy feljöjjen a sírből. Mindennek nyoma sincs erdélyi, dunántúli vagy polóc szövegekben. Ahol tehát nagyjából megmaradt a középkori helyzet, a ballada mindenütt elég sok változatban él, megőrizve az egykori területi különbségeket, ott világosan látszik, hogy az Alföld közepén élt a ballada teljes formája, s mindenfelé távolodva ettől a központtól, veszít teljességéből. Nyilván így volt ez sok, más balladánk esetében is, ahol azonban a későbbi fejlődés gyorsabb irama miatt a magyarországi változatok vagy teljesen kiszorultak a hagyományból, vagy csak töredezett, hiányos formában maradtak fenn.

Egy másik ballada, amelynek magyarországi változatai elég számosak ahhoz, hogy megállapíthassuk területi eltéréseit, az akarata ellenére férjhez adott lány története, akit végül is halva talál az érkező vőlegény. Ennek alföldi — tiszavidéki — változatai Batori Kálára nevéhez fűződnek, és jellegzetes fordulatai szórványosan más balladákba is behatoltak, feltűnnek az ország majd minden részén, tehát Magyarországon gyakoriak: a lány virágaihoz szól, hogy hulljanak le a szegről, és gyászolják úrnőjüket; valamint az anyjának tett panasz, hogy mért adta idegenbe. Ugyanezek a motívumok az egyre hiányosabb, egyre rövidülő néhány erdélyi változatban is feltűnnek (lásd Röpülj páva 39. és 37. sz.), hogy aztán Moldvában végleg más fordulatot vegyen a történet az egész magyarországi meseváztól eltérően, s éppen a főmozzanat kihagyásával (hogy a lány meghal, csak hogy ne legyen a nemszeretett kérő felesége). Világosan látszik itt is, hogy a Biharban, Szatmárban élő forma szívárog át tovább Erdélybe, lényeges mozzanatok fokozatos kopásával.

Nem lehetetlen, hogy még egy más régi népzenei sajátság felfedezését is az Alföldnek fogjuk köszönni: a szol-végű dalok egykori nagyobb szerepét népzeneinkben. Feltűnő ugyanis, hogy egyfelől az új stílusban milyen nagy a jelentősége a kvart-leugrással végződő

szol- és mi-végű dallamoknak. Ugyanezt a régi stílusban alig találjuk, a régi, ötfokú dalok közt, mert azok túlnyomó részben la-végűek. Feltűnő viszont ismét, hogy van egy pár régi, szol-végű dalunk, s az Alföldön van leginkább elterjedve. (Például a „Szegény vagyok, szegénynek születtem”, továbbá kiskunhalasi gyűjteményem 4., 6., 22., 31—2., 41., 42., 95—97. száma), s a cseremiszeknél egész összefüggő dallamstílust találunk szol-végű dalokból, amelyek igen sokban hasonlatosak az új magyar dalok dallamvonalához. Nem lehetetlen, hogy ez is egy töredékeiben megőrzött, egykor általánosabb sajátság, amiből az új stílus merített is, amikor még gazdagabb hagyománya élt az Alföldön, de ma már feledésbe ment azok nagyobb része, viszont az új stílus tovább fejlesztve őrzi emlékét.

Mindebből mi a tanulság? Az, hogy a kevesebb számú, alföldi régi adatok — régi népdalok, balladák, táncok — fontosabbak lehetnek, mint a nagyobb számban fennmaradt erdélyi, felvidéki vagy dunántúli példák. Mert nemcsak a mai jelenségekben kiindulópont az Alföld, ahonnan több-kevesebb változtatással terjednek a dolgok a többi területre is; nemcsak az új népdalstílus virágzott ki először az Alföldön, s fokozatosan terjedt mind jobban a szélekre — Erdélybe például Bartók és Kodály gyűjtése idején kezdett benyomulni, s legutoljára, szinte csak napjainkba, Moldvába; így volt régen is, s a pásztordalok vagy a középkorban kialakult balladák is itt virágoztak először, itt kapták jellegzetes formájukat, itt voltak a legtipikusabbak; s innen mentek tovább, megkopva, a széleken levő, a divatot, a fejlődést később átvevő magyar népcsoportokhoz. Így volt ez a középkor végén, amikor a fejlődés élén járó francia parasztságtól először az ország közepe veszi át az új műfajt, a balladát, éppen azért, mert ott van a legfejlettebb, az új divatra rögtön érzékeny, gazdag parasztság; így volt a 18. században, amikor az újabb fejlődési szakaszhoz érő alföldi parasztság körében kialakul a betyárköltészet, a betyárballadák, majd utánuk az úgynevezett „új balladák” (Szedri báró lánya, Szócs Mari stb.); ezekről még a mai állapot is tanulságos a kialakulás helyét és a erjedés irányát illetően, hiszen magyarországi, főleg alföldi és dunántúli gyűjtésben találjuk legsűrűbben, s Erdélyben csak az újabb gyűjteményekben, lényegesen kevesebb számmal; látszik, hogy most vannak terjedőben. Így volt a díszítőművészet új motívumainak kialakulása idején, a múlt század első harmadában: az ország szívében alakult ki a ma általában „magyar motívum”-nak ismert stílus, ami keleti, északnyugati széleken csak ritkán, később jelentkezik.

Vagyis a mai gazdagság, a régiesebb hagyomány nem jelent előbbiséget még akkor sem, ha sok elem valóban csak azokon a területeken maradt már fenn, ahová később jutott el. Ez is egybeesik a fejlődésnek most már világosan kirajzolódó képével. Mindig az Alföld volt a kohó, ahol az új kialakult, ahonnan szétterjedt, s mindig a peremvidékek voltak azok, amelyek átvették, utánózták a központ divatjait. De az Alföld mindegyre újabb és újabb „divatokat” termelt ki, s a régít fokozatosan elhagyta, míg a széleken tovább

őrizték; tovább és több alakban lehetett megtalálni azt, amin az Alföld már túlalott. Ezért találjuk ma a romániai magyarságnál, a szlovákiai Zoborvidéken vagy Dél-Somogy, Dél-Zala népénél nagyobb számban a régi népdalokat és régi balladákat, de egyre jobban értékeljük azt a keveset, amit az Alföld népe is még fenntartott, mert az vezet el sokszor bennünket a legősibb formákhoz.

Ez a jelentősége ma az Alföldnek a folklórkutatás számára. S ezért fontos minden morzsa, amit az egykori alföldi, népi műveltségéből összehordhatunk. Hiszen az egykori fejlettséget ma már csak romjaiból rakhatjuk össze, csak nyomaiból rekonstruálhatjuk. Ezért olyan nagy jelentőségű Kálmány Lajos egykori, szenvedélyes, szegedvidéki népköltés- és néphit-gyűjtése, Szűcs Sándor sárréti néphitkutatása, s végül, de nem utoljára, Bartók alföldi gyűjtései, azok között is elsősorban a Gyula környéki, békési népdalkutatása.

De míg az első kettő annak a vidéknek szülötte, amelynek munkásságát szentelte, mindkettő „lokalpatrióta”, aki csak azt gyűjtötte, amit szűkebb hazája nyújtott, és semmi mást, s akinél nagyon is érthető, hogy nem „gazdagabb” folklór-területek vonzották, hanem szülőföldjük hagyománya, addig Bartóknak még tudományos munkájában, sőt gyűjtőmunkájában is csak egyik állomás ez a sok között: a Csik megyei pentatónia felfedezése, a mezőségi régi magyar tánczene, az ország egész területének feltárása, de még tovább a román, szlovák, arab gyűjtés, kelet-európai összehasonlító zene-folklór, zenészerzői és előadói tevékenysége mellett volt érdeklődése és elegendő munkabírása ere a feladatra is: az Alföld zenei felfedezésére.

S ha egy alföldi város, éppen Gyula, ahonnan először indult el népzenei gyűjtőútra, most emlékét ünnepli, akkor ezt az eredményt is — az Alföld új és régi anyagának föltárását is — oda kell gondolatban helyezni azok közé az eredmények közé, amiért mi magyarok, Európa népeivel együtt, egyetemes szellemének hódolunk.

A SZÖVEGBEN EMLÍTETT MŰVEK TELJES CÍME ÉS ADATAI

- Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1925.
 Brailoiu, Constantin: Vie musicale d'un village. Paris. 1960.
 Csanádi Imre—Vargyas Lajos: Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954.
 Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I. Arad, 1877. II. Arad, 1878.
 Kálmány Lajos: Szeged népe. I. Arad, 1881. II. 1882. III. Szeged, 1891.
 Kálmány Lajos: (Komáromi szép lány) Ethnographia 1914, 36.
 Kiss Lajos: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. Karcag, 1927.
 Kodály Zoltán: A magyar népzene. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos Bp. 1952.
 Kriza János: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár, 1863.
 Magyar népköltési gyűjtemény. A Kisfaludy Társaság megbízásából. I—XIV. 1872—1924.
 Vargyas Lajos: Régi népdalok Kiskunhalasról. Nagy Czirok László és Vargyas Lajos gyűjtéséből közreadja V. L. Bp. 1954.

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai tudományos igénnyel és ismeretterjesztő céllal Gyula és környéke régészeti, helytörténeti, néprajzi, képző- és iparművészeti, valamint természettudományi kérdéseivel foglalkoznak

Megjelent:

I. kötet 1959.

(1—10. szám: Banner János: Régi kutatók — új feladatok. 3 Ft. Hunya Sándor: Adatok a Tanácsköztársaság gyulai történetéhez. 5 Ft. Erdős Kamill: A Békés megyei cigányok. 6 Ft. Hanzó Lajos: Feudalizmuskori áru-termelés és iparfejlődés Békés megyében. 4 Ft. Szűcs Sándor: Békési törtétiák. 4 Ft. Nagy Gyula: Adatok Doboz gabonatermesztéséhez. 5 Ft. Dankó Imre: A Körösköz—bihari hajdúság. 10 Ft. Lakatos Attila—Péter László: Juhász Gyula és Gyula. 4 Ft. Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1959. évi munkájáról. 1 Ft).

II. kötet 1960.

(11—20. szám: Dankó Imre—Körök József: Kötegyán. 5 Ft; Marik Dénes: Gyula mezőgazdasági fejlődése 1945—1960. 3 Ft; Dorogi Márton: Adatok a szarvasi szűcsmesterséghez. 6 Ft; Solymos Ede: Adatok a Fehér-Körös halászatához. 2 Ft; Sonkoly István: Erkel Bánk bánja — Erkel kéziratok férfikara Gyulán. 3 Ft; Csatári Dániel: Veress Endre emlékezete. — Veress Endre: Báthori István Habsburg-ellenes politikája. 4 Ft; Csákaabonyi Kálmán: Békés megyei boszorkányperek. 5 Ft; Déthsy Mihály: A gyulai veduták kérdése. 2 Ft; Katona Imre: A béharc formái kubikmunkán. 4 Ft; Orosz László: Pálffy Albert. 5 Ft; Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1960. évi munkájáról. 4 Ft).

III. kötet 1961.

21. Banner János: Márki Sándor emlékezete. Ára 4 Ft.
22. Szabó Ferenc: Dclogház Gyulán 1837—46. Ára 4 Ft.
23. Erdei Aranka: Adatok Körösnagyharsány parasztságának történetéhez. Ára 5 Ft.
24. Ifj. Bartók Béla: Bartók Béla Békés megyei kapcsolatai — Vargyas Lajos: Az Alföld és Bartók békési gyűjtése a folklórkutatásban. Ára 4 Ft.

Előkészületben:

Dankó Imre: Szakál Lajos.
 M. Implom Klára: Sarkad helynevei.
 Balogh István: A békési tanyák.
 Dankó Imre: A gyulai vásárok.
 Szerdahelyi István: Gyula oktatástörténete.
 Hanzó Lajos: Az örökváltság kérdése Békés megyében.
 Czeglédi Imre: Petőfi Gyulán.
 M. Kiss Pál: Jankó János.
 Dankó Imre: Körösladány népelete.
 Erdei Ferenc—Parádi Nándor: A gyulai vár restaurálása — a gyulai vár-
 ásatások.
 Vujicsics D. Sztóján: A békési szerbek.
 Szűcs Sándor: Barangolások Békésben.
 Implom József: A gyulai csizmadia cég.
 Bereczki Imre: Gyulai mulatások.
 Dankó Imre: Gyulai bibliográfiája.
 Kósa László: Adalékok Kötegyán településéhez.
 Béres András: Tiszántúli híres betyárok.
 Dankó Imre: Sárosi Gyula.
 Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely. Aradi regeszták.
 Dömötör Akos: Sarkad—kötegyáni népmesék.
 Dankó Imre: Békési várak, erődök.

Az egyes füzetek ára a terjedelemtől függően 3—8 Ft. Múzeumunk minden barátja a harmadik kötet tíz számát 30 Ft-ért kapja meg, ha a 30 Ft előfizetési díjat az 513—504 sz. csekkszámlára (számtulajdonos: Múzeumbarátok Köre, Gyula) befizeti.

Előfizetők a megjelent számokat postán kapják meg.